

ugyanavval a Cicero-idézetrel, amellyel Csanaki a maga munkáját elindította: „Saepe sub sordido palliolo sapientia latitat”²⁹ (Gyakran rejlik a mocskos gúnya alatt bölcsesség.)

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

Egy tévesen feltételezett 18. századi nyomda: Máriavölgy 1730–1736. A 18. századi magyar nyomda- és kiadástörténet egyik máig nem bizonyított nyomdahelye Máriavölgy (Marianka, Szlovákia). Ezzel a nyomdahellyel a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia V. *Pótlások...* kötetében találkozunk először. A kötet „Thalle 1736, ny. n.” impresszummal, minden külön jelzés nélkül, a *Directorium Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae...* c. mű megjelenését Máriavölgyhöz köti. A bibliográfia szerint a nyomtatvány 44 l. terjedelmű, 31 cm gerincméretű, egy példányát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.¹ Ugyanennek a bibliográfiának a VI., nyomda- és kiadástörténeti mutató kötetében Máriavölgy nyomdahelyként szerepel. A nyomda neve „Typis Thallensium ad Posonium”, működési ideje 1730–1736 között volt, s a kötet szerint két nyomtatványt jelent itt meg. Az egyik a már említett 1736-os *Directorium*, a másik Benger Miklós pálos szerzetes mirákulumos könyve a pálosok által gondozott körösi Mária búcsújáráshelyről *Regina martyrum innumeris gratiis Corusca...* címmel.² Ez utóbbi Petrik Géza bibliográfiájának I. kötetében „typis data 1730. (H. és ny. n.)” impresszummal szerepel³ és csak a VI. kötet kapcsolja a nyomtatványt külön indoklás nélkül Máriavölgyhöz.

A bibliográfiai sorozat 1991-ben megjelent VIII. kötetének második, *Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványokhoz (a VI. kötet kiegészítése)* című részében is szerepel Máriavölgy. A nyomda neve itt „Typis Thallensium”, működési ideje változatlanul 1730–1736, és mivel újabb ide köthető nyomtatványt a kötet nem tartalmaz, a nyomdanév után visszautal a VI. kötetre.⁴

Az 1730-ban megjelent Benger-műből a Petrik-bibliográfia példányt jelez az Országos Széchényi Könyvtárban és az Egyetemi Könyvtárban, az 1736-os *Directorium*ból pedig – mint már említettük – a bibliográfia V. köteté szerint az Országos Széchényi Könyvtár őriz példányt. Az Országos Széchényi Könyvtár állományában a *Directorium*ból egy (jelzete: 196329), Benger könyvéből két (jelzete: v. s. s. 315/1–2) példány található. Ezenkívül további példányokat őriz e művekből például a Budapesti Egyetemi Könyvtár: a *Directorium*ból kettőt (jelzete: Ab 2r 4/1–2), Benger művéből egyet (jelzete: Ac 4r 9). Az Egyetemi Könyvtárban a két mű bibliográfiai felvételén – eltérően a retrospektív bibliográfiát tükröző Országos Széchényi Könyvtár katalógusától – az impresszum részénél a „hely- és nyomda nélkül” jelzés olvasható.

A pálos renddel, a mirákulumos könyvekkel⁵ és a máriavölgyi pálos könyvtárral kapcsolatos,⁶ eddig feltárt forrásanyagban nem volt utalás arra, hogy Máriavölgyben nyomda, pontosabban a retrospektív nemzeti bibliográfia két fenti említéséből következtethetően, pálos nyomda működött volna. Ezért a két, bibliográfiailag Máriavölgyhöz kapcsolt mű, valamint a pálos rend- és könyvtártörténeti források újabb áttekintése után választ kerestem arra a kérdésre, hogy valóban működött-e nyomda Máriavölgyben.

²⁹ MARGALITS, E. (*Florilegium proverbiorum universae Latinitatis*. Budapestini, 1895. 381.) ezt a mondást, szerző megjelölése nélkül, a következő formában hozza: „Saepe etiam sub sordido pallio sapientia latet.”

¹ *Magyarország bibliographiája 1712–1860. V. Pótlások*. Bp. 1971. 123.

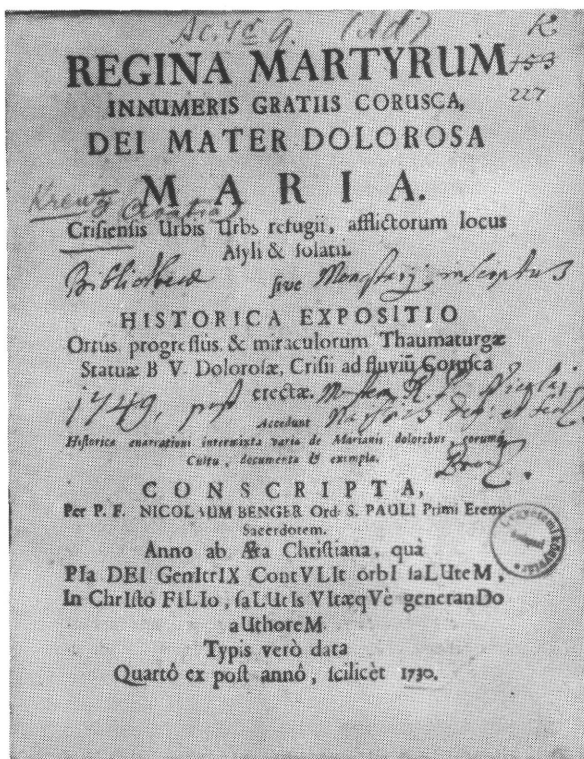
² *Magyarország bibliographiája 1712–1860. VI. Nyomda- és kiadástörténeti mutató*. Bp. 1972. 224.

³ PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. I.* Bp. 1888. 230.

⁴ *Magyarország bibliographiája 1712–1860. VIII. Függelék. Nyomda- és kiadástörténeti mutató*. Bp. 1991. 368.

⁵ KNAPP Éva: *Barokk kori mirákulumos könyvek magyarországi búcsújáráshelyekről*. Dissz. Kézirat. Bp. 1984.

⁶ KNAPP Éva: *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. I., II.* = MKsz 1992. 193–216., 313–331.

1. kép Benger, Nicolaus: Regina martyrum ... [Czestochowa], 1730. című műve (példány: BEK Ac 4r 9)

I.

Az 1730-ban megjelent Benger-mű példányainak címlapján (1. kép) a mű címe, szerzője és a nyomtatás dátuma szerepel. A műben nincs utalás arra, hogy hol, milyen nyomdában készítették. A műből megtudjuk, hogy Benger Miklós a körösi plébános, Laurentius Sztarchich feljegyzéseiből dolgozott.⁷ A Benger-kézirat kiadására a teológiai engedélyt Stephanus Kovachich, a pálos rend horvátországi tartományának vicarius 1729. július 12-én, és Joannes Kolarich, a pálos rend horvátországi rendtartományának definitora, egyben a lepoglavai pálos kolostor priorja 1729. július 14-én, a rendfőnöki engedélyt pedig Demsich István pálos generális 1729. augusztus 7-én, a rendfőnöki székhelyen, Máriavölgyben adta meg.⁸

Feltűnő egyrészt, hogy a mű előszavában Benger a körösi Mária kegyhelyen kívül további kegyhelyekről is szól,⁹ de az éppen 18. századi felívelő szakaszában lévő Máriavölgyet¹⁰ nem említi meg. Másrészt a mű v. s. s. 315/1 jelzetű Országos Széchényi Könyvtár-i példányában a címlapon a „Conventus B. V.

⁷ BENGER, Nicolaus: Regina martyrum ... [Czestochowa], 1730. a2/b.

⁸ L. a 7. sz. jegyzet a4/a–b.

⁹ L. a 7. sz. jegyzet 5.

¹⁰ TŰSKÉS Gábor: Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében. Bp. 1993. 254–256, 344–345.

Mariae Tallen. 1734.” tulajdonosi bejegyzés olvasható. Ezt a megjelenéshez viszonyítva aránylag késői időpontot, ha a mű valóban a máriavölgyi nyomdában készült volna, külön is indokolni kell.

A pálos rend történetére a nagykáptalanok és a rendtartományi gyűlések tükrében vonatkozó forrásanyagot tartalmazó *Acta Paulinorum* sorozat,¹¹ valamint a rendi *Decreta et Articuli Capitulorum Generalium*¹² című kötetek, melyek rendszeresen tájékoztatnak a pálos szerzők műveinek megjelentetéséről, nem utalnak a Benger-mű megjelenési helyére. Benger Miklós a *Regina martyrum* egyik utalása szerint körösi kéziratoss forrásból dolgozott.¹³ Ő maga Körös megyében élt, és két alkalommal is a pálos rend horvátországi tartományának rendfőnökévé választották. Így a könyve megjelenési helyére vonatkozó útbaigazítást a lepoglavai és a körösi pálos rendház egykorú könyvtári katalógusaiból vártunk. A lepoglavai katalógusok (1727, 1754) címleírásai azonban nem rögzítenek impresszumatadatokat.¹⁴ A lepoglavai könyvtár egy részét rögzítő jegyzék, melynek alapján a könyveket a rend feloszlata után a Pesti Egyetemi Könyvtárba szállították, a művet nem tartalmazza.¹⁵ A körösi pálos könyvtár abolíciós jegyzéke, mely impresszumadatokat is tartalmaz, a műről a következő adatsort rögzíti:

„Numerus Inventarii 182, Num. Exemplar. 1, Libri – Historica Expositio Thaumaturgae Statuae B. V. Dolorosae Crisii. in Latino, Autor Nicolai Benger, Impress. Zagrab. 1730., Tom. 1., Form. 4to”¹⁶

Azaz a mű címét az alcíméből rakta össze, s nyomdahelyként Zágrábot nevezi meg.

A mű leírását a máriavölgyi könyvtári katalógusban (1772) is megkerestük.¹⁷ Ez azonban – a lepoglavaihoz hasonlóan – megjelenési helyet és évet nem közöl. Ezzel szemben az 1786-os feloszlatai jegyzék impresszum-adatokat is rögzít. Ebben Benger művét a következő adatsorral jegyezték fel:

„Nr. 648, Exempl. 1., lib. De gratiis B. V. Crisiensis, aut. Benger, loc. — , ann. — , tom. 1., Form. 4°”¹⁸

Eszerint Máriavölgyben a mű címét tartalmának jelzésével helyettesítették, s a címlap nyomtatási évszámát nem írták le. Ez részben a gyors munkára, részben viszont arra utal, hogy a mű kinyomtatási helyét Máriavölgyben nem tudták. Ezt a feltételezést alátámasztja az egyik példány már említett, a megjelenési időhöz viszonyítva kései, 1734-es máriavölgyi tulajdonosi bejegyzése is.

A körösi könyvjegyzék zágrábi nyomdahely adata több ok miatt is elfogadhatóbbnak látszik Máriavölgynél. 1. Benger Miklós élete és tevékenysége elsősorban Horvátországhoz kötődött. 2. A körösi forrásból készített, Körösről szóló mű kinyomtatása a földrajzilag közelebbi zágrábi nyomdahelyen, melyet a közel egykorú körösi könyvtári forrás említ, valószínűbb, mint a forrásokban nyomdahelyként sehol nem említett Máriavölgyben. 3. A műben Máriavölgy csak egyszer szerepel, a rendi engedélyt adó pálos generális lakóhelyeként.

¹¹ Acta Paulinorum, continentia acta in capitulo generali tractata. I–XI. tom. BEK K (= Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár) Ab 154.

¹² Decreta et articuli almae Provinciae Hungaricae ... BEK K Ab 158 – Decreta seu articuli capitulorum generalium 1628–1748. BEK K Ab 181 – Decreta et puncta capitulorum generalium definitorium, 1687–1783. BEK K Ab 182.

¹³ L. a 7. sz. jegyzetet.

¹⁴ Catalogus librorum bibl. Lepoglavensis, a. d. 1727 ... conscriptum. BEK K J13/3. MfMe 38. – Catalogus librorum bibliothecae conventus Lepoglaviensis ... conscriptus ... 1754. BEK K J 5. MfMe 37.

¹⁵ Extractus Librorum ex Lepoglavensi Paulinorum Bibliotheca, ad Reg. Univ. Pestensem mittendum. BEK K J 13/4.

¹⁶ Catalogus Librorum repertorum penes Crisiense Monasterium abolitum ... BEK K J 99/5a. Nr. 182.

¹⁷ Catalogus librorum Bibliothecae neo-erectae, Monastery Mariae Thallensis ... 1772. BEK K J 7.

¹⁸ Catalogus librorum in conv. Mariae Thallensi aboliti ord. Paulinorum sito in com. Posoniensi repertorum a. 1786. die 21. Martii. BEK K J 13/5. Nr. 648.

A zágrábi nyomdahely minden kétséget kizáró bizonyításához a zágrábi nyomdatermékekkel való részletes összevetésre lenne szükség. A nyomda- és betűtípus vizsgálatról azonban eltekinthetünk, mivel egyrészt Benger művét a 18. századi források és a Petrik-bibliográfia I. kötete sem tartják máriavölgyi nyomtatványnak. A retrospektív nemzeti bibliográfia VI., mutatókötetének adata téves feltételezés, s ez két műre vezethető vissza. 1. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* c. műve I. kötetében Benger művét az eredeti címből kiemelt részlettel (Regina martyrur Maria Crisicensis urbis refugium) indoklás nélkül mint máriavölgyi nyomtatványt közli (Typis Thallensium ad Posonium, 1730).¹⁹ 2. Kisbán Emil *A magyar pálosrend története* c. művében hivatkozás nélkül a körösi búcsújáráhely mirákulumairól szóló művet „Typis Thallensium ad Posonium 1730” impresszummal írja le,²⁰ jóllehet kétkötetes művében ezt a nyomdát sehol másutt nem említi. Másrészt a retrospektív nemzeti bibliográfia által egyértelműen a máriavölgyi nyomdahelyhez kötött *Directorium*ról kétséget kizáróan kiderült, hol nyomtatták, s ez a hely nem Máriavölgy.

II.

Az 1736-ban megjelent *Directorium Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae...* c. műnek egyik ismert példányában sincs címlapja (2. kép). A műnek csak címodala készült, azaz a mű címe után, ugyanazon az oldalon elkezdődik maga a mű. Olyan zárórésze sincs, mely impresszum-jellegű adatokat közöl. A mű végén a X. caputban többek között a Capitulum Generale időtartama szerepel: „die 20. et sequentibus Mensis Maj. in Conventu Mariae Thallensi. Anno 1736. celebrato”, valamint egy tanúsítvány a *Directorium* és függelékeinek átnézéséről. Ez utóbbi dátuma: „Anno 1736. Die 7. Mensis Augusti in conventu M. Thallensi”.²¹ A kettedrét alakú műnek lapszámozása nincs – bár a bibliográfiában 44 l. szerepel –, ívszámozása A–L-ig terjed, azaz 11, egyenként egyszer félbehajtott, két fóliós ívből áll. Mindez arra utal, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfia V. kötetében a bibliográfiai felvétel a címen kívül nagyjából megtévesztő adatokat közöl („Thalle 1736, ny. n. 44 l.”).²² A helyet és az évet a bibliográfiai leírás a mű végén szereplő dátumokból emelte ki impresszumá.

A máriavölgyi abolíciós könyvtári jegyzék²³ impresszumokat is közlő adatsorai között Máriavölgy mint nyomdahely sem a *Directorium*, sem más mű kapcsán nem szerepel. A máriavölgyi pálos kolostor 1723–1749 közötti Diariuma²⁴ egyetlen alkalommal sem utal arra, hogy a rendházban, vagy a településen nyomda működne, jóllehet ennél kisebb kérdéseknél is részletekbe menően elidőz. Egy másik máriavölgyi forrásból megtudjuk: 1732-ben határozat született arról, hogy a máriavölgyi kegyhely történetét és az ott történt csodákat könyvben kell megörökíteni, s azt magyar, német, szlovák és latin nyelven ki kell nyomtatni.²⁵ A határozat nem utal arra, hogy helyben nyomda működne. Az óhajtott mirákulumos könyvet Ladislaus Kummer pálos szerzetes írta meg. A könyv *Puteus aquarum viventium ... marianischer ... Gnaden-Brunn* címen az 1730–1736 közötti időszakban egyszer, német nyelven jelent meg 1734-ben a pozsonyi Royer-nyomdában.²⁶ Ha Máriavölgyben nyomda működött volna, ezt a művet biztosan nem Pozsonyban nyomtatták volna ki.

A Diarium – több más könyv keletkezési körülményéhez hasonlóan – érinti a *Directorium*ét is: „In hoc Capitulo conditum est Directorium Ordinis, per Reverendum Patrem Generalem Chrysostomum Kozbialovus concinatum”.²⁷ Nem szól azonban a megjelentetéséről. Az 1736-ban a pálos rendi nagy-

19 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Bp. 1891. 836–837.

20 KISBÁN Emil: *A magyar pálosrend története*. II. Bp. 1940. 358.

21 *Directorium Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae ...* [Czestochowa, 1736.] L1/b., L2/a.

22 L. az 1. sz. jegyzetet.

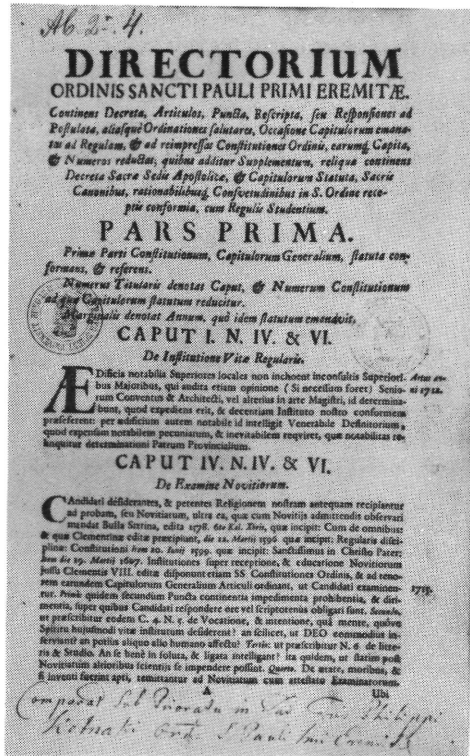
23 L. a 18. sz. jegyzetet.

24 Diarium Ven. Conv. Mariae Thalensis. Tomus II. 1723–1749. BEK K Ab 185/II.

25 Postulata almae provinciae Hungariae Ord. S. Pauli ... BEK K Ab 158 2. 187/b.

26 PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. II. Bp. 1890. 518.

27 L. a 24. sz. jegyzetet 231.

2. kép Directorium Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitæ. . . [Czestochowa, 1736.] címdal
(példány: BEKAb2r 4/1.)

káptalan által elfogadott *Directorium*ról írva Kisbán Emil is hallgat a kinyomtatás körülményeiről. Csak annyit jegyez meg, hogy összeállítója a rendfőnök, Kozbialovicz Krizosztom volt, és a rend nyomtatta ki.²⁸

A *Directorium* létrejöttének előzménye az volt, hogy a többször módosított és kiadott rendi konstitúciók (Róma, 1644; Bécs, 1646; Róma, 1725) további kiegészítésre szorultak. A kiegészítések fő célja a renden belüli különféle lelkeségi irányok közötti eltérések megszüntetése volt. Ennek előmunkálatai már 1696 óta folytak. 1736-ra készült el a kiegészítéseket tartalmazó *Directorium*. A rendi határozatokat, a káptalani cikkelyeket, a káptalanon a regulákra és konstitúciókra vonatkozó kiegészítéseket, módosításokat rögzíti, s függelékként csatlakozik hozzá a pálos rendi iskolákra vonatkozó Ordo et institutio Studiorum című rész.

A *Directorium* tartalma az egész rendre vonatkozott, megvitatása és elfogadása a rendi nagykáptalan feladata volt. A rendi nagykáptalanok lényeges iratait, határozatait stb. pontosan feljegyezték a rend Acta Paulinorum című kéziratos kötetsorozatában. A VII. kötetben az 1736-os évnél a folio 70–106-on az elfogadott *Directorium* teljes kéziratos szövege olvasható.²⁹ Ez azonos a nyomtatvány tartalmával. Ugyanennél az évnél a 134. fólión a *Directorium* kinyomtatásával kapcsolatos Recognitio... kezdetű iratot olvashatjuk.³⁰ Írója a pálos generális, egyben a *Directorium* összeállítója, Chrysostomus Kozbialovicz.

²⁸ L. a 20. sz. jegyzetet 133.

²⁹ L. a 11. sz. jegyzetet Tom. VII./1736/ fol. 70–106.

³⁰ L. a 11. sz. jegyzetet Tom. VII./1736/ fol. 134.

Az irat szerint a *Directorium* kéziratát 1736. október 16-án átadták kinyomtatásra a rend czestochowai nyomdájának („in imprimendo Ordinis Directorio Conventui Clari-Montis Czestochoviensis, huiusque Typographiae data anno 1736. die 13. Octobris”). Az irat szövegét teljes terjedelmében közöljük, mivel tartalma a *Directorium* megjelentetésével kapcsolatos:

„Recognitio ad facilitandam negativam in imprimendo Ordinis Directorio Conventui Clari-Montis Czestochoviensis, huiusque Typographiae data anno 1736. die 13. Octobris. Tria sunt, quae Venerabilem Conventum difficilem faciunt in imprimendo Directorio Ordinis. Primum: ne aliquibus fors aliquando displiceat, nunc omnibus placens Directorium, exindeque obijciatur Provinciae et conventui, quod causa sit displicentiae. Secundum: ne Conventus huiusque Typographiae reddatur tributaria specialiter obligata manendo in futurum etiam ad emergentes impressiones, sicque ultra Taxam solitam aliam solvere cogetur. Tertium: Casu quo aliqui typographici errores emergerent? ne Crysin conventus patiatur, uti audivimus obijci etiam constitutionibus reimpressis Romae, quamvis hinc omni errore mundatis. Ad haec facilitanda Officij nomine securum reddo venerabilem conventum, quid quaecumque displicentia exurgeret? oppugnaret Capitulum, et in eo totam Religionem, cui placuit, ut patet ex subscriptionibus, adeoque Provincia non teneretur ad responendum, neque obligationem aliquem Conventus habebit acceptandi aliquid ad imprimendum sine solatione et expensis necessarijs ad impressionem adeoque nullum nesse periculum augendae Taxae: Errores autem, hiqui forte emersissent adscribendi correctori, non Conventui, Qui nulla timenda Crysis. Ita assecurasse, et recognovisse fidem facio
Fr. Chrysostomus Kozbialovicz generalis mp.”

Ez az irat egyértelműen bizonyítja, hogy a *Directorium*ot nem Máriavölgyben, hanem Czestochowában nyomtatták ki. Az 1691-ben alapított czestochowai rendi nyomda eredményes működése³¹ feleslegessé tette egy második pálos nyomda alapítását. Ezek után az is érthető, hogy a lengyel retrospektív nemzeti bibliográfiában miért szerepel az 1736-ban kinyomtatott *Directorium*.³²

KNAPP ÉVA

Ismeretlen magyarországi nyomtatványok adatai Katona István Anonymi scriptores című adatgyűjtésében. A régi magyarországi nyomtatványok bibliográfiai feltárása és példányainak számbavétele az Országos Széchényi Könyvtár folyamatosan és eredményesen végzett munkaterülete. A feltárásban a 18. század óta folytonosság mutatható ki. Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárában*¹ a Bod Péter, Johann Samuel Klein, Weszprémi István, Horányi Elek, Sándor István stb. által leírt tételeket gyakran akkor is tételszámmal regisztrálta, ha példány fennmaradásáról nem volt tudomása. Szabó Ká-

³¹ *L. a 11. sz. jegyzet* Tom. V./1719/ 304–307., Tom. VII. /1732/ fol. 14/a.

³² ESTREICHER, Karol: *Bibliografia Polska*. Czesc. II. Tom. II. Kraków, 1888. 158. — ESTREICHER, Karol: *Bibliografia Polska*. Czesc. III. Tom. IV. Kraków, 1897. 226. — A máriavölgyi kolostor javainak összeírásában (1786. június 1.) a rend feloszlatakor feltűnik ugyan egy, a rendházhoz tartozó „Der Schüt Kasten und Presshaus”, ebben az épületben azonban a leltár nem jelez nyomdaeszköze utaló be rendezést. Vermögenstand der Pauliner Hung. Provinz. Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, C 99 jelzetes könyvek V. A. 19. Máriavölgy, 1786. Ezt a Presshaus-t szülő feldolgozásokor használhatták. 1730–1736 között a máriavölgyi Diarium többször említi a rendház szőlőit. Így például 1733-ban „in Promontorio Pracsensi”, „in Recze”; 1734-ben „in Promontorio Posoniensi”. *L. a 24. sz. jegyzet* 165–166., 193. — Itt jegyezzük meg, hogy a pálos rendi írók és anonim művek 1755-ös jegyzékében a két tárgyalt nyomtatványt czestochowai nyomdatermékként tartják nyilván. Ezt a forrást közli: VINCZE Gábor: *A pálosok irodalmi munkássága a XIV–XVIII. században* = MKsz 1878. 21–44. Itt Benger művének leírása a 85/a, a *Directoriumé* a 93. tételben szerepel.

¹ I–II. Bp. 1879–1885.